
Dr. sc. Željko Karaula
suradnik Zavoda HAZU Bjelovar
ALCA d.o.o. Bjelovar
historik2000@gmail.com

Primljeno/Received: 11. VII. 2023.
Prihvaćeno/Accepted: 1. II. 2024.
Rad ima dvije pozitivne recenzije
Izvorni znanstveni rad
Original scientific paper
DOI: 10.47325/zj.7.8-9.16

UDK 323.1(497.5Daruvar)

MEĐUNACIONALNI ODNOSI U DARUVARU POČETKOM 20. STOLJEĆA KROZ PRIZMU „VELEIZDAJNIČKOG PROCESA” U ZAGREBU (1909.)

Sažetak: Rad uz pomoć literature i objavljene građe razmatra zbivanja u daruvarskoj okolini (Đulovac) kroz prizmu zagrebačkog „Veleizdajničkog procesa“ 1909. godine u kojem je u niz svjedočenja i priloženih dokaza postalo vidljivo ne samo jačanje srpske nacionalne svijesti u ovom kraju već i nastojanje da se među tamošnjim pravoslavnim pukom pod vodstvom intelektualaca iz Srpske samostalne stranke ovaj kraj smatra nacionalno srpskim. Takvo razmišljanje i okupljanje na toj ideji izazvalo je reakciju drugih stanovnika ovoga područja i međunacionalne trzavice.

Ključne riječi: „Veleizdajnički proces“, Daruvar, srpska nacionalna ideja, velikosrpstvo, incidenti

Uvod

Krajem 19. stoljeća zbog ojačale nacionalne svijesti građana, slika skladnog života u Daruvaru se počela mijenjati, javljaju se međunacionalne i vjerske trzavice kao posljedica političkog previranja u Hrvatskoj. Političke prilike u Daruvaru prvih godina 20. stoljeća bile su preslika zbivanja u Kraljevini Hrvatske i Slavonije. Početkom 1909. godine započeo je tzv. „Veleizdajnički proces“, montirani sudski proces protiv srpskih političara u Hrvatskoj za vrijeme aneksijske krize (1908. – 1909.). Pokrenuli su ga elitni austrijski politički, diplomatski (prvenstveno austrijski ministar vanjskih poslova A. L. von Aehrenthal) i vojni krugovi austrijske Monarhije te ugarska vlada, a u praksi ga je, po njihovom nalogu i intencijama, provodio

hrvatski ban Pavao Rauch. Tim procesom se u prvom redu željela pred europskom javnošću opravdati Austro-Ugarska aneksija Bosne i Hercegovine kao obrana od Srbije. Proces je osim toga primarnog cilja služio i zastrašivanju hrvatske javnosti i političara sklonih stvaranju južnoslavenske države, pri čemu je bio cilj spriječiti Hrvatsko-srpsku koaliciju da ojača i postane realna alternativa aktualnoj mađaronskoj vlasti u Hrvatskoj. Iz Beča i vojne kancelarije prijestolonasljednika Franje Ferdinanda se vidi da su Hrvatsko-srpsku koaliciju smatrali antidržavnom, antiaustrijskom i veleizdajničkom strankom.

Optuženici na procesu su bili većinom članovi Srpske samostalne stranke (SSS), koja je bila dijelom Hrvatsko-srpske koalicije, tada najjače stranke u Hrvatskom saboru. Sudski proces je počeo podizanjem optužnice (u siječnju 1909.) protiv 53 srpska političara, na čelu s Adamom i Valerijanom Pribičevićem, braćom Svetozara Pribičevića, političkim vođom hrvatskih Srba. U optužbi se navodilo da su optuženici u Hrvatskoj i Slavoniji, Dalmaciji te Bosni i Hercegovini uz pomoć vojnih snaga iz Srbije i Crne Gore radili na rušenju Austro-Ugarske, propagirali velikosrpsku misao i planirali provesti priključenje južnoslavenskih zemalja Monarhije Kraljevini Srbiji. Trojica od uhićenih Srba bili su s daruvarskog područja, Plato Solarić, paroh u Katincima (63 godine), Nikola Čudić, bivši bilježnik, nastanjen u Uljaniku (26 godina) i ugledni liječnik dr. Dušan Mioković iz Đulovca (38 godina), koji je uhićen 28. prosinca 1908. godine.⁶³⁶ Tijekom procesa, a posebno kasnije kada su izvorni materijali postali dostupni, hrvatska i svjetska historiografija je utvrdila da se radilo o tipičnom montiranom procesu i konstrukciji optužbe odlučujućih čimbenika u Monarhiji, utemeljenoj na krivotvorenom dokaznom materijalu austrijskog provokatora Đorđe Nastića i njegovoj brošuri *Finale*, odnosno navodnom prijepisu revolucionarnog statuta Milana Pribičevića.⁶³⁷

Događanja u Đulovcu

Usprkos tomu, ovaj slučaj protiv uhićenih Srba s daruvarskog (đulovačkog) područja, dokazni materijal protiv njih koje je iznijelo tužiteljstvo, iskazi svjedoka te, naravno, dokazi

⁶³⁶ Nova hapšenja, *Naše pravice*, br. 54., 31. XII., 1908., 3. Više o „Veleizdajničkom procesu“ i različitim pogledima na njega vidi: Jaroslav ŠIDAK, Mirjana GROSS, Igor KARAMAN, Dragovan ŠEPIĆ, *Povijest hrvatskog naroda g. 1860. – 1914.*, Školska knjiga, Zagreb, 1968., str. 238 – 248., Ivan BULIĆ, *Politika Hrvatsko-srpske koalicije uoči Prvog svjetskog rata 1907.–1913.*, Časopis za suvremenu povijest, br. 2., 2012., str. 415 – 453., Kosta DRAGOSAVAC, *Uspomene na „Veleizdajnički“ proces*, Štamparija Natošević, Novi Sad, 1911.

⁶³⁷ Vidi: Mirjana GROSS, *Hrvatska uoči aneksije Bosne i Hercegovine, Istorija XX veka*. Zbornik radova, sv. 3., 1962., str. 153 -274. Također vidi i drugačije razmišljanje o tom procesu iz suvremene hrvatske historiografske desne vizure: Mislav GABELICA, *Zagrebačka veleizdajnička parnica 1909.*, *Časopis za suvremenu povijest*, br. 1, 2014., str. 131 – 157.

i govor njihovog branitelja dr. Nikole Solarića,⁶³⁸ pokazuje nam, koliko je to moguće preko ovakvog sudskog procesa, i na određene političke i međunacionalne odnose u daruvarskom kotaru u to vrijeme. Prema iskazima svjedoka iz Đulovca (većinom Nijemaca, ali i Hrvata), čini se da je Srpska samostalna stranka osnovana u Đulovcu između 1901. i 1906. godine, a da je dolaskom liječnika dr. Dušana Miokovića 1903. rad te stranke u mjestu dobio novi zamah.⁶³⁹

Prema iskazu niza svjedoka (Josip Tanner, Muki Freund itd), „srpska svijest” se kod lokalnog pravoslavnog stanovništva u Đulovcu i okolici počela naglašeno širiti krajem 19. stoljeća i početkom 20. stoljeća preko spomenutog liječnika Miokovića te paroha Platona Solarića, a da su aktivnost posebno poticali i ostali članovi Srpske samostalne stranke, načelnik u Đulovcu Kosta Prica, općinski blagajnik Joco Bakić i drugi.⁶⁴⁰ Svjedoci su izjavljivali kako nije bilo sporno da su pravoslavci u Đulovcu Srbi, ali sve do negdje 1895. -1897., prema njihovim iskazima, ta činjenica se nije naglašeno javno isticala „tamo nitko nije znao što je Srbin do godine 1897”.⁶⁴¹ Skupina viđenijih Srba iz Đulovca i okolice se počela stalno okupljati, a u mjestu su se u puno većem broju pojavljivali srpski simboli, u čemu su prednjačili simboli poput srpske pravoslavne zastave koja je zapravo bila „zamaskirana” zastava Kraljevine Srbije. Prema iskazima svjedoka Petra Bublica, Josipa Tannera, Adolfa Kuneša, Matije Goda, Antala Koharyja,

⁶³⁸ Dr. Nikola Solarić je bio sin pravoslavnog paroha Platona Solarića. Osim toga bio je vrlo blizak s vodstvom Srpske samostalne stranke te jedan od osnivača Srpskog sokola u Pakracu. Vijoleta HERMAN-KAURIĆ, *Krhotine povijesti Pakraca – povijest naselja od prapovijesti do 1918. godine*, Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Slavonski Brod, 2004., str. 320.

⁶³⁹ Dr. Mioković je tvrdio na sudu da je on pristaša, odnosno simpatizer Samostalne srpske stranke, a ne i njezin član. Međutim taj navod je sporan jer je paroh Solarić izjavio na sudu da je početkom 20. stoljeća u Daruvaru osnovana kotarska organizacija Srpske samostalne stranke kojoj je on bio predsjednikom, a članovi su bili dr. Dušan Mioković, Nikola Čudić, Kosta Prica, pop Bikicki iz Bastaja i drugi. *Grada o Srbima u Hrvatskoj i Slavoniji 1848-1918.*, II., BIGZ, Beograd, 1985., str. 573.

⁶⁴⁰ Srpsku nacionalnu svijest na kraju 19. stoljeća u ovim krajevima nastojali su širiti srpski intelektualci iz Zagreba, koji tada umjesto Novog Sada preuzima primat središta srpske političke inteligencije. Primjer tomu je pismo Pavla Jovanovića iz Srpske samostalne stranke (SSS) od 23. srpnja/4. kolovoza 1893. radikalnu Đorđu Krasojeviću, gdje mu prigovara da su radikali odustali od „Trojedinice” – „Ili vi ne poznajete našijeh odnošaja u Trojedinici ili ni nećete da poznate, ili držite, da u Trojedinici nema Srba osim u sremskoj županiji”. Također mu piše da će skoro u posjet Pakracu i Daruvaru da se konzultira s ljudima tamo, da čuje što oni misle o razmircama između SSS-a i radikala te da bi bilo dobro da i radikali tamo dođu te da se politika mora voditi u interesu naroda, a ne stranke ili pojedinaca. Vidljivo je da tada u Pakracu i Daruvaru nema još organiziranih odbora SSS-a. *Grada o Srbima u Hrvatskoj i Slavoniji 1848-1918.*, II., BIGZ, Beograd, 1985., str. 204 – 205.

⁶⁴¹ *Govori branitelja u kaznenoj parnici protiv Adama Pribičevića i pedeset dvojice drugova radi zločinstva izdaje*, Naklada branitelja, Zagreb, 1909., str. 363.

Hinka Singera, Nikole Zubčića i drugih,⁶⁴² počela se agresivno provoditi agitacija o srpstvu, srpski seljaci su počeli pjevati pjesme o Kraljevini Srbiji i kralju Petru te se javno počelo govoriti „mi smo Srbi, to će biti Srbija i srpske zemlje”⁶⁴³

Ta je grupa radila na tome da se općina Đulovac „posrbi” i da se u školu u Đulovcu upisuju djeca pravoslavne vjere iz mjesta koja pripadaju školi u Katincima. Godine 1907. u mjestu je došlo do dva incidenta kada je na općinsku zgradu u Đulovcu uz službenu zastavu Hrvatske stavljena i srpska zastava, a kada su protiv toga ustali neki općinari Nijemci i Hrvati, pred zgradom općine se pojavilo po nalogu paroha Solarića i dr. Miokovića 200 „žitelja grč.-istoč. vjeroispovjedi” naoružani puškama, te su obilazili Đulovac pjevajući srpske pjesme i oružjem „htjeli toj srbijanskoj zastavi pribaviti priznanje”. Prema jednom iskazu svjedoka Nikola Čudić je javno 4. ili 5. kolovoza 1907. rekao u gostionici u Đulovcu: „zašto da mi šaljemo novac u Magjarsku, mi radimo da uvedemo i u Slavoniju „srpsko pravo” i da imamo svoga kralja”. Slično su govorili i Solarić i dr. Mioković na „poznatoj demonstraciji” tijekom proslave rođendana cara Franje Josipa I. „ne bojte se braćo Srbi, to je naša zemlja, srpska zemlja”, na što su se lokalni Nijemci počeli također naoružavati „jer se proširila fama da Srbi hoće da navale na Gjulovac i ustanu na Nijemce”. Paroh Solarić je prema optužbi išao u Beograd da uspostavi veze s društvom *Slovenskoga juga*, iako za to nije bilo pravih dokaza, te da je primao novine *Amerikanski Srbobran*, što je paroh Solarić priznao, dok je pretraživanjem stana N. Čudića u njemu nađen dinamit. Najteži incident se dogodio kada su lokalni Nijemci namjeravali da napadnu njihovog predvodnika dr. Miokovića u njegovoj obiteljskoj kući, ali su se oko kuće pojavile srpske straže, a došli su i Srbi iz okolnih sela „da idu braniti dra Miokovića”. Sve je to dovelo, prema većini svjedoka, do izrazito napetih odnosa između Nijemaca i Hrvata te Srba u Đulovcu, raznih demonstracija i noćnih nemira.⁶⁴⁴

Sva trojica optuženika su negirala optužbe, nazivajući ih iskrivljavanjem istine, pri čemu je bio najuporniji dr. Mioković.⁶⁴⁵ Branitelj optuženih dr. Solarić u svojem je govoru mnoge iskaze svjedoka prikazivao kao iskrivljene, neistinite, tvrdeći da su ti iskazi došli iz „treće ruke” te da je dobar dio sukoba Srba u Đulovcu s doseljenicima osobne i ekonomske prirode. Rekao je da se dr. Mioković zavadio s mesarom Freundom jer mu nije dozvolio prodavati loše meso, da

⁶⁴² Kompletan popis svjedoka i ljudi koji su dali svjedočenje u zapisnike u sudskom procesu protiv optuženih Solarića, Čudića i Miokovića vidi u: *Grada o Srbima u Hrvatskoj i Slavoniji 1848-1918.*, II., BIGZ, Beograd, 1985., 516. Također vidi ukratko njihova svjedočenja u istom djelu (573 – 574).

⁶⁴³ Kako se u bjelovarskom kraju širila „srpska svijest“ vidi: Željko KARAULA, Prilozi za biografiju Milana Rojca (1855.-1946.), *Cris*, God. XIII., 2011., str. 319-337.

⁶⁴⁴ *Govori branitelja u kaznenoj parnici protiv Adama Pribičevića i pedeset dvojice drugova radi zločinstva izdaje*, Naklada branitelja, Zagreb, 1909., 364 – 365., *Grada o Srbima u Hrvatskoj i Slavoniji 1848-1918.*, II., BIGZ, Beograd, 1985., str. 573-574.

⁶⁴⁵ Parnica proti vlaškim izdajnicima, *Hrvatske pravice*, br. 16, 17. IV. 1909., str. 2.

Platon Solarić, paroh (drugi s desne strane) prilikom odmora u kaznionici
(DRAGOSAVAC, str 189)

je vlastelin Tükory davao za glasove na izborima seljacima Đulovca ispašu u svojim šumama, a nakon njegove smrti kandidat Hrvatsko-srpske koalicije dr. Mirko Grahovac to nije mogao pa je nastala nevolja oko glasovanja za kandidata Koalicije, nadalje, da je dr. Mioković uz pomoć zagrebačke Srpske banke otkupio 1000 jutara zemlje koja je parcelizirana srpskim seljacima u Katincu, Potočanima i Koreničanima. Nijemci i Mađari sa svojom stokom nisu imali pristup toj zemlji pa je nastao otvoreni razdor među njima, a Nijemci su za to krivili dr. Mikovića. Dalje je dr. Solarić tvrdio da „posrbljenja” općine Đulovac nije bilo jer su u tom kraju Srbi-pravoslavci uvijek bili većina, a što se tiče „posrbljavanja” škola, to je bio jedini način da se spriječi osnivanje nove Julijanske škole. Oспорavanje osnivanja ogranka Srpske samostalne stranke u Đulovcu i Daruvaru bilo je promašeno, jer je paroh Solarić kasnije na suđenju potvrdio da je on bio predsjednikom Izvršnog odbora Srpske samostalne stranke za kotar Daruvar.⁶⁴⁶

Što se tiče incidenta oko zastave i napada na kuću dr. Miokovića, dr. Solarić je tvrdio da je podizanje srpske zastave bilo legalno, da su to učinili općinski stražari na nalog općinskog načelnika te je negirao da su Srbi koji su branili zastavu bili naoružani, dok je obrana kuće dr. Miokovića bile posve legalna jer su kuća i sam dr. Mioković prije bili kamenovani. Kada je narod čuo da je dr. Miokoviću život ugrožen, a toliko su mu dugovali jer je dr. Mioković spasio

⁶⁴⁶ † Pop Platon Solarić, *Naše pravice*, br. 9, 3. III. 1910., str. 3-4.

dobar dio Srba od ekonomskih nevolja, oni su se spontano okupili u obranu njegove kuće od naoružanih seljaka Nijemaca koje je predvodio Muki Freund. Što se tiče izjava o „srpskim zemljama“ to su, prema dr. Solariću, posve nedokazane tvrdnje, a Čudić je imao dinamit kod sebe, što nije čudno jer je on došao iz Sirača „i donio taj dinamit u jednoj ladici (...) a imao ga je za tamanjenje riba, kao što se to u Siraču radi“⁶⁴⁷

O procesu su opširno izvještavale novine. Tako varaždinski list Starčevićeve stranke prava *Hrvatske pravice* piše da se u optužbi tvrdi kako je paroh Solarić, posebno poslije dolaska iz Beograda u ljeto 1906., poremetio do tada skladne nacionalne odnose u Katincu i Đulovcu, „da su se širile slike kralja Petra i kape sa srpskim grbom“, da su u općinsko vijeće Đulovca mogli ući samo Srbi, da treba postaviti srpskog kralj te da je optuženi održavao tajne srpske sastanke s nizom pristaša Srpske samostalne stranke i širio srpstvo, da je huškao na sukob kada se podizala srpska zastava na općinskoj zgradi u Đulovcu. Sve te optužbe je paroh Solarić odbijao kao neistinite.⁶⁴⁸

Sud je na kraju donio presudu protiv većine optuženih Srba, prema kojoj su krivi za poticanje srpskog stanovništva za „huškanje naroda u istaknutu svrhu (...) da je ovo zemlja srpska, da mora potpasti pod Srbiju“, da će u budućem ratu Srbija poraziti Monarhiju uz rusku pomoć „i ovi krajevi spasti pod kraljevinu Srbiju“ i slično.⁶⁴⁹ No Paroh Solarić, dr. Mioković i N. Čudić bili su oslobođeni optužbe.⁶⁵⁰

Zaključak

Cijeli proces je u europskoj javnosti bio kompromitiran zbog podmetnutih krivotvorenih dokaza. Zbog toga, ali i zbog velike borbe Hrvatsko-srpske koalicije da se optuženima dokaže nevinost, svi optuženi su 1910. godine abolirani. No iskazi svjedoka i optuženih na sudskom procesu, pa i govori tužitelja i branitelja, pokazali su da su međunacionalni odnosi u Đulovcu, a može se indirektno pretpostaviti i u drugim mjestima daruvarskog kraja, početkom 20. stoljeća bili dosta napeti te da je između srpske zajednice i ostalih nacionalnih zajednica u ovom kraju nastala značajna podjela po pitanju političke budućnosti, ne samo daruvarskog kraja već i same Hrvatske i Austro-Ugarske koju očito dio srpskog stanovništva više nije smatrao svojom državom.

⁶⁴⁷ *Govori branitelja u kaznenoj parnici...*, str. 364-367.

⁶⁴⁸ Parnica proti vlaškim izdajnicima, *Hrvatske pravice*, br. 16, 17. IV. 1909., str. 2.

⁶⁴⁹ DRAGOSAVAC, *Uspomene na „Veleizdajnički“ proces*, str. 83-88.

⁶⁵⁰ Parnica protiv obtuženim Srbima radi veleizdaje, *Naše pravice*, br. 40, 7. X. 1909., str. 2.

SUMMARY

**INTERNACIONAL RELATIONS IN DARUVAR DURING THE HIGH TREASON TRIAL
IN ZAGREB AT THE OUTSET OF THE 20TH CENTURY (1909)**

Abstract: The paper uses published material and literature to analyze the events in the Daruvar area (Đulovac) through the lens of the 1909 „High Treason Trial“ in Zagreb. The testimony and accompanying material demonstrated the growth of Serbian national consciousness in this area as well as the local Orthodox population's (led by intellectuals from the Serbian Independent Party) efforts to promote this region's national Serbian identity.

Keywords: High Treason trial, Daruvar, Serbian national idea, Greater Serbian policies, incidents